

Liisa Steinby

Kirjallisuus ja raha

Kirjallisuuden ja rahan suhdetta voidaan lähestyä ainakin kahdelta kannalta. Toisaalta voidaan kysyä, minkä verran kirjallisuutta määrittää siihen liittyvä taloudellinen voitontavoittelu. Miten sen muotoon ja sisältöön vaikuttaa tavoite saada teosta myydyksi mahdollisimman paljon? Onko kirjallisuus muuttunut kauppatavaraksi, vai onko se kenties jo pitkäänkin ollut sitä? Toisaalta voidaan kysyä, millä tavoin rahan valtaa yhteiskunnassa ja ihmisten mielissä on kuvattu kirjallisuudessa. Kumpikin kysymys on oleellinen sekä kirjallisuuden että nyky maailman ymmärtämisen kannalta.

Jos nykykirjallisuutta tulee yhtäkkiä lukeneeksi suuren määrän, esimerkiksi pääosan suomalaisen romaani kirjallisuuden vuotuisesta tuotannosta, kuten tapahtui minun kohdallani toimiessani vuoden 2009 Finlandia-raadissa, ei voi olla panematta hämmästyen merkillä kirjallisuuden kaupallistumisen astetta. Suurin osa tuon vuoden romaaneista on taitavasti, vaikkakin pitkälti saman muotin mukaan kirjoitettuja, mutta sisältö on usein rakentunut jännitys-, yllätys- ja shokkiefektien varaan. Vain harvat teoksista paneutuvat suomalaisen yhteiskunnan viime vuosikymmeninä läpikäymään suureen liberaalikapitalistiseen murrokseen, joka on muuttanut yhteiskunnan rakenteita ja käytäntöjä sekä vaikuttanut syvästi ihmisten elämään, heidän toimintaansa ja tapaansa kokea itsensä ja ympäristönsä. Eivät tällaiset ainekset toki kokonaan puutu vuoden 2009 romaaneista, mutta ne ovat vähäisempiä kuin olisi odottanut. En pysty selittämään shokkiefektien ja viihdekirjallisuudelle ominaisten kaavojen käytön suurta osuutta muulla kuin sillä, että tätä lukijoiden oletetaan haluavan – tällainen myy. Aineiston pohjalta onkin syytä yhtyä nyt jo vanhaan valitusvirteen kirjallisuuden kaupallistumisesta.

Kirjallisuus, jota tuotetaan rahan ansaitsemiseksi, toimii huonosti rahan vallan analysoijana ja kriitikkona. Tämäkin sääntö pätee kuitenkin vain yleisesti. Kirjallisuushistoriasta löytyy esimerkkejä kirjailijoista – kuten Balzac – jotka joutuivat tuottamaan kirjoja liukuhihnalta voidakseen maksaa velkojaan, mutta silti arvostelevat ankarasti rahan valtaa yhteiskunnassa.

Rahan valta ei ole sama kuin kapitalismi, mutta kapitalismissa rahan valta on tullut aikaisempaa näkyvämmäksi ja ulottuu aikaisempaa kattavammin elämän eri alueille. Rikkaiden ja köyhien välinen valtava ero tulee hyvin esille jo kansansaduissa. Kansansatujen sankarit pääsevät usein satumaisesti rikastumaan, jolloin koko heidän elämänsä muuttuu, mutta rikkauden tavoitteluun ei liity yhteiskuntakritiikkiä. Toisaalta länsimaisessa kirjallisuudessa on varhain käsitelty myös rahan korruptoivaa vaikutusta.

Lukianoksen kertomuksessa ateenalaisesta Timonista – jota Shakespeare sittemmin lainasi – nimihenkilö muuttuu ihmisvihaajaksi, kun hänen ystävänsä jättävät hänet hänen menetettyään rikkautensa. Toisaalta yläluokka nyrpisteli jo roomalaisajalla nousukaille ominaiselle rikkaudella pröystäilylle, kuten Petroniuksen *Trimalkion pidot* osoittaa. Aristokratia saattoi pilkata rahanhimoa luonteenheikkoutena, kuten Molièren *Saiturissa*. Sekä rahan ihmeitä tekevä vaikutus että rikkaudella pröystäilyn ja rahanhimon moraalinen arveluttavuus toistuvat modernissa kirjallisuudessa, jossa kuvataan rahan valtaa modernissa kapitalistisessa yhteiskunnassa, mutta täällä rahanansaitsemiin ja rahan valtaan tulee myös uusia ulottuvuuksia.

Daniel Defoe on ensimmäisiä romaanikirjailijoita, jotka ovat kuvanneet kapitalistista *homo oeconomicusta*, ihmistä, jolle toiminnan päämotiivina on taloudellisten etujen hankkiminen. Erikoisia ovat ne ”ammatit”, joiden taloudellisesti yritteliäitä yksilöitä Defoe kuvaa *Robinson Crusoe*ssaan (1719) ja *Moll Flanders*issaan (1722). Robinson hankkii varallisuutta muun muassa orjakauppiaana, ennen kuin hän autiolla saarelle jouduttuaan ryhtyy kolonialistista hallintomallia noudattavaan saaren viljelyyn. Tulonhankintaan ei edellisessäkään tapauksessa liity mitään moraalisia arveluita. Moll Flanders puolestaan hankkii elantonsa pitkän aikaa varastelemalla, minkä lisäksi hän solmii myös avioliittoja taloudellinen hyvinvointi tähtäimessään. Silmiinpistävää *Moll Flanders*issa on, että niin rikollista kuin Mollin toiminta onkin, se kuvataan taloudellisessa mielessä yhtä rationaaliseksi kuin mikä tahansa muu elinkeinonharjoitus. Kun Balzacin *Ukko Goriot*’n Vautrin toimii rikollisissa puuhissaan yhtä rationaalisesti ja voittohimoisesti kuin kapitalistinen yhteiskunta, Balzac pitää tätä skandaalimaisena yhteiskunnan todellisen luonteen paljastamisena. *Moll Flanders*in skandaalimaisuus on lukijalle siinä, että päähenkilön elinkeino nähdään niin vähän skandaalimaisena: se kuvataan asiallisen realistisesti pikemmin kuin moralisoiden. Defoe ei ole kriittinen *homo oeconomicusta* kohtaan sinänsä eikä paljon välitä voitontavoittelussa käytetyistä keinoistakaan.

Klassiset kapitalistisen rahan vallan kriittiset kuvaukset löytyvät 1800-luvun ranskalaisesta kirjallisuudesta, ennen muuta Balzacin ja Zolan tuotannosta. Balzac kuvaa romaaneissaan sitä uutta ranskalaista yhteiskuntaa, jossa rahakas porvaristo on saavuttanut valta-asemaa yhteiskunnassa perinteisesti määräävän aatelisten aristokratian rinnalla. Balzac kuvaa henkilöiden kamppailua asemastaan seurapiireissä sekä rahan merkitystä tässä kamppailussa. Hän ottaa hyvin voimakkaasti tuomitsevan kannan sekä ylimystön turmeltuneisuuteen että rahan valtaan. *Ukko Goriot*’ssa (1834–1835) asetetaan voimakkaasti vastakkain perhearvot ja raha, jota käytetään sosiaalisen aseman hankkimiseen. Goriot on kuningas Learin tapaan luopunut koko omaisuudestaan tytärtensä hyväksi, jotka nyt elävät Pariisiin hienostopiireissä ja häpeävät köyhyydessä elävää vanhaa isäänsä. Goriot toteaa, että raha antaa kaiken, myös lasten rakkauden – ainakin näennäisesti: avioituttuaan tyttäret olivat aluksi huomaavaisia isäänsä kohtaan, niin kauan kuin he

uskoivat voivansa vielä periä tältä huomattavan omaisuuden; mutta kun tämä osoitautui vääräksi luuloksi, isää ei enää siedetty silmissä. Balzac näyttää allekirjoittavan Goriot'n ajatuksen, että yhteiskunta, joka hylkää perhearvot, on turmeltunut. *Kadonneet illuusiot* -romaanissa (1837) puhutaan monipuolisesti voitontavoittelun turmelevasta vaikutuksesta eri yhteiskuntaelämän alueilla, erityisesti kirjallisuusinstituutiossa ja lehdistössä. Pariisiin tuleva nuori runoilija Lucien de Rupembré on kauhuissaan huomattessaan, että kirjakauppiaille – jotka olivat samalla myös kustantajia – kirjojen kustantaminen on samanlaista voiton maksimointiin tähtäävää toimintaa kuin hattukauppa. Kirjakauppias, jolle Lucien yrittää kaupata runojaan, toteaa, ettei hän halua toimia kuuluisuuksien astinlautana vaan ansaita rahaa itselleen ja jo kuuluisuuden saavuttaneille kirjailijoille. Lehdistö kuvataan niin ikään kauttaaltaan ostettavana ja siten turmeltuneena.

Jos Balzacia lähtee lukemaan hänen tuotannostaan innostuneesti kirjoittaneen marxilaisen Georg Lukácsin virittämän odotuksen, että tässä saadaan kuvaus siitä, miten tietyn yhteiskunnan ja aikakauden ihmisten toiminta määräytyy yhteiskuntaelämän ja erityisesti talouden laeista käsin, nykyaikainen lukija todennäköisesti pettyy. Balzac ei perusta ihmistensä toimintaa yhteiskunnan taloudellisen perustan – kapitalismin – varaan vaan pikemminkin siitä käsin, valitsevatko he moraalisen hyvän vai pahan. Rahan vallalle antautuvat antavat periksi ihmisessä aina piileville kunnianhimon ja nautinnontavoittelun viettelyksille. Balzac siis olettaa ihmisen ja hänen paheensa jokseenkin vakioisiksi, jolloin rahan valtaan antautuminen merkitsee paheellisten taipumusten valtaantäpääsyä.

Zola oli sosialisti, joten hänen voisi olettaa keskittyvän yhteiskunta-analyysiin moraalisoinnin sijasta. Näin on kuitenkin vain osin laita; Zola maalaa kuvaansa kapitalistisen rahanhimon tuottamasta turmiosta vähintään yhtä voimakkain moraalisiin väreihin kuin Balzac. *Germinal*-romaanissa (1885) kuvataan hiilikaivostyöläisiä, joille maksetaan palkkaa vain sen verran, että he juuri ja juuri pysyvät hengissä. Työläiset näkevät kaivoksen omistajat kaukaisena, työläiset kuiviin imevänä mahtina. Kapitalistien työläisiin kohdistama riisto ja yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden vaatimus ovat kirjassa kantavia teemoja, mutta silti kaivoskuilu pikemmin näytetään hirviönä kuin kytketään yhteiskunnallisiin yhteyksiinsä. Romaani *Raha* (1891) kuvaa pörssikeinottelua ja on siten aiheeltaan vielä ”modernimpi” kuin kaivoskapitalismin kuvaus. Päähenkilö Saccard on henkilö, jolle raha on kaikki kaikessa: hän on rahanhimesta nainut vaimonsa ja sallii rahojen vuoksi poikansa ja uuden vaimonsa välisen aviorikoksen. Hän perustaa pankin, jonka osakkeiden arvoa hinataan keinotekoisesti ylöspäin, kunnes tulee romahdus ja lukuisat pankin osakkeisiin sijoittaneet jäävät puille paljaille. Pörssikeinottelu nähdään pelihimon paheelle antautumisena: pelihimo turmelee ”viisaan ja vakavan väen”. Se on yhteydessä tuhlaamisen ja nautinnonhalun paheisiin, jotka kuvataan voimakkain, suorastaan raamatullisin väreihin: ”Nautinnonhalu levitti tartuntaansa talosta taloon,

kaupunki kylpi himojen väräjävässä, kuumeisessa ilmassa, hukkuu siihen kuin muinoin Babylon, Sodoma ja Ninive” (313). Raha siis turmelee ihmiset, silloin kun sitä on tai sitä on luvassa, ja keinottelu syöksee heidät lopulta köyhyyden satimeen. Romaanin naispuolinen päähenkilö Caroline näkee ajoittain rahassa kuitenkin toisenkin puolen:

Ja äkkiä vakiintui Carolinen mielessä ajatus, että raha oli väkevöimisaine, josta tämä tulevaisuuden ihmiskunta oli kohoava. [--] Raha, tuo turmiollinen myrkky, oli niin muodoin kaiken yhteiskunnallisen kasvun luoja, tuki suuria yrityksiä, joitten tarkoituksena oli lähentää kaksi maailmanosaa toisiinsa ja luoda ikuinen rauha. Hän oli kironnut rahaa, nyt polvistui hän sen eteen intoisen ihailun vallassa. Raha, kaiken pahan alku, oli samalla kaiken hyvän lähde. (289.)

Raha näyttäytyy kaksikasvoisena: se on sekä turmelevaa että siunauksellista. Zolalle ominaisesti raha – joka sinänsä on pelkästään universaali vaihdon väline – saa tässä lähes myyttisiä ominaisuuksia. Tämä on tyypillistä Zolan ajattelulle, jossa asioita ja esineitä tarkastellaan irrotettuina yhteiskunnallisista yhteyksistään, jolloin ne voivat saada antropomorfisia, ihmistä uhkaavia tai häntä suosivia ominaisuuksia, kuten ihmisiä ahmiva kaivoskuilu. Raha tulee ikään kuin itsenäisenä toimijana edustamaan kapitalistista talousjärjestelmää ja koko siihen liittyvää yhteiskuntajärjestystä ja moraalialia. Tämä rahan sekoittaminen kapitalistiseen talouteen tulee hyvin esille *Raha*-romaanissa esiintyvän (proudhonilaisen) utopistisen sosialistin unelmissa, jolle oikeudenmukainen maailma merkitsee maailmaa, josta raha on kadonnut:

”[--] Kansakunta on suuri yhdessä toimiva yhtiö, työkalut ovat kaikkien yhteistä omaisuutta, työn tulokset viedään suureen yhteiseen varastoon. Ken on tehnyt niin ja niin paljon hyödyllistä työtä, hänellä on oikeus niin ja niin moneen kulutuslippuun. [--] Raha katoaa ja sen mukana keinottelu, varkaudet ja petokset, rikoksia ei tehdä rahanhimosta, vaimoa ei oteta myötäjäisten vuoksi, kukaan ei murhaa vanhoja vanhempiaan päästäkseen käsiksi perintöön, matkustajia ei surmata ja ryöstetä [--].” (465–66.)

Uneksija ei näytä huomaavan, että ”kulutusliput” ovat juuri eräänlaista rahaa, työn tuloksena saatuja toisen ihmisen työn tuloksen ostamisen välineitä.

Balzac ja Zola kuvaavat terävästi rahan uudenlaista valtaa erilaisilla elämänalueilla kuten kirjallisuusinstituutiosta, lehdistössä, seurapiireissä (jossa sen valta on uutta vain sikäli, että se nyt – Balzacin ajoista lähtien – teki mahdolliseksi rikkaiden porvareiden pääsyn piireihin), teollisuudessa ja pörssissä, mutta ihminen, jonka he panevat kohtaamaan tämän yhteiskunnallisen muutoksen, on heille epähistoriallinen moraalinen subjekti, joka voi valita yleisinhimilliset paheet tai hyveen tiellä pysymisen. Sangen toisenlaisen ja paljon modernimman näkökulman kapitalistiseen rahan valtaan tarjoaa nuori Karl Marx *Taloudellis-filosofisissa käsikirjoituksissaan* vuodelta 1844.¹ Marx analysoi täällä sitä ihmisen toiminnan ja hänen itsensä muutosta, joka seuraa kapitalistisesta tuotantotavasta. Kapitalismi merkitsee sitä, että vain huomattavien pääomien omistajat

voivat hankkia tuotannon välineiksi tarvittavia koneita. Työläinen, joka ei itse omista tuotannon välineitä, joutuu tekemään tuotantovälineiden omistajalle työtä hinnalla, joka määräytyy työvoiman tarjonnasta; kun työvoimasta on runsaasti tarjontaa, tulee työpalkka asettumaan hyvin lähelle sitä minimiä, joka on välttämätön työläisten ja heidän perheidensä hengissä pitämiseksi. Tuotantovälineiden omistaja ansaitsee voittona tuotettujen tavaroiden arvon ja työpalkan erotuksen. Nuori Marx ei ainoastaan selkeästi esitä tätä työläisen riistoa kapitalismin peruseriaatteena – sen sijaan että puhuisi ylimalkaisesti ”rahan vallasta” – vaan hän analysoi myös sitä, mitä työläiselle tapahtuu tällaisessa työsuhteessa. Lähtien Hegelin (romantiikan perua olevasta) ajatuksesta, että ihminen ilmentää itseään tekemisessään ja työnsä tuotteissa, Marx toteaa, että kapitalistinen työ on vieraantunutta työtä, koska työläinen ei siinä voi vaikuttaa työprosessin luonteeseen eikä omista työnsä tuotetta. Hänen työnsä tulos elää hänestä riippumattomana elämä; työläisen oma elämä on jossakin muualla kuin tässä pakko-työssä – vähäisessä vapaa-ajassa. Työläinen on näin vieraantunut paitsi työnsä tuloksesta myös itsestään. Tämä johtaa Marxin mukaan edelleen vieraantumiseen toisista ihmisistä, koska autenttiselle olemiselle ei jää tilaa, sekä ihmisen lajiolemuksesta, siitä, mitä ihmisenä oleminen ylipäänsä on. Lyhyesti sanoen, kapitalismi tuottaa toisenlaisen ihmisen – tai tukehduuttaa ihmisen mahdollisuuden toteuttaa ihmisyytään, joka on juuri itsen ilmentämistä teoissa ja työn tuloksissa. Marxille ihminen ei näin ole kimppu tiettyjä muuttumattomia yleisinhimillisiä taipumuksia, joiden käyttöönottoa moraalilla säätelee. Marx on ensimmäisiä, joka toteaa kaiken ihmisyyteen kuuluvan olevan kulttuuris-historiallisen prosessin kautta muotoutunutta: hän sanoo esimerkiksi, että ihmisen aistit toimivat toisin kuin eläimen, koska ne ovat osa ihmistä: ”viiden aistin muodostuminen on koko tähänastisen maailmanhistorian teko” (112). Tämä näkemys historian ja talousjärjestelmän yhteyksistä siihen, mitä ”ihminen itse” on, johtaa toisenlaisiin ja modernimpiin kysymyksiin kuin Balzacin tai Zolan moralisoiva ote: se johtaa kysymään, millaisia ihmisiä tuottaa kapitalistinen tuotantotapa. Kysymyksellä on toki moraalinen – nykyään sanottaisiin pikemminkin ”eettinen” – ulottuvuutensa, mutta ero Balzaciin ja Zolahan nähden on siinä, ettei haluta operoida valmiilla, ikuisiksi ajatelluilla hyveellisen ja turmeltuneen kategorioidella.

Hermann Broch lienee yksi ensimmäisistä kirjailijoista, joka tarkastelee nimenomaan moraalisten kategorioiden muuttumista yhteiskunnan ja erityisesti talouden muuttumisen seurauksena. Hänen *Unissakulkijat*-trilogiansa viimeinen romaani, *Liikemies Huguenau eli Asiallisuus, 1918* (1932) kuvaa moraalisen subjektin vajetta ihmisellä, joka tunnustaa päteväksi ainoastaan liike-elämää määrittävän voitontavoittelun periaatteen. Huguenauin liike-elämän ulkopuolella, ”vapaa-ajalla”, tekemät teot sijoittuvat hänen mielessään kaikkien velvoittavien sääntöjen ulkopuolelle, jolloin hän voi pelkästä impulssista vaikka tappaa jonkun.

Brochin ajatus, että liike-elämän – toisin sanoen voitontavoittelun – logiikkaa nou-

dattava ihminen jää liike-elämän ulkopuolisessa elämässään kokonaan vaille toimintaa ohjaavia sääntöjä, on yksi vastaus kysymykseen, mitä ihmiselle tapahtuu kapitalismin oloissa. Georg Simmel esittää *Rahan filosofiassaan* (1900) samantapaisen näkemyksen, jonka mukaan rahan alueen ulkopuolelle jää huomattava inhimillisen vapauden alue, mutta toisin kuin Broch, joka näkee vailla toimintaa ohjaavia sääntöjä olevan ihmisen jäävän tuuliajolle, Simmel näkee tämän positiivisesti. Rahan vaikutus on hänen mukaansa kaiken kaikkiaan vapauttava: ihmisen ei tarvitse esimerkiksi tehdä henkilökohtaisesti työtä sille ihmiselle, jolta hän tarvitsee jonkin esineen tai palveluksen, vaan hän voi antaa korvauksen rahana. Pelkästään rahan välittämät ihmissuhteet ovat neutraaleja ja vaihdettavissa olevia, ja Simmel olettaa, että tämä vapauttaa ihmistä siten, että hänelle jää aiempaa enemmän jää tilaa sellaisille ihmissuhteille, joissa hän voi olla kokonaispersoonana. Simmelin käsitys on tässä tietyssä mielessä vastakkainen Marxin käsityksen kanssa; tosin edellinen puhuu rahataloudesta yleensä ja jälkimmäinen kapitalismista. Nykyinen käsityksemme – ja nykykirjallisuuden käsitys – rahan vallasta tulee lähemmäs Marxia kuin Simmeliä tai Brochiakaan: jos ihminen on kytketty kapitalistisen tuotantojärjestelmän osaksi noudattamaan sen logiikkaa, hänen on vaikea – ainakaan enää nykymaailmassa – löytää sellaista tilaa, joka olisi tuon logiikan ulottumattomissa.

Kun kirjallisuutta lukee kysyen, miten siellä nykyinen liberaalikapitalismin tuoma muutos tulee näkyviin, joutuu toteamaan ensiksikin, että yksinkertainen vastakohtasetelma riistäjäkapitalistit – riistetyt työläiset ei riitä tilanteen kuvaukseksi. Uusi rahan valta on paljon vaikeammin hahmotettavissa, ja sen lakeja ei juuri kukaan tunnu ymmärtävän. Don DeLillon *Cosmopolis*-romaanissa (2003) ajetaan erikoisvalmisteisella loistoautolla läpi New Yorkin. Matka kestää ruuhkien, mielenosoitusten ja muiden esteiksi ilmaantuvien tekijöiden takia koko päivän, ja tuon päivän aikana autossa istuva miljardööri menettää pörssissä koko omaisuutensa. Hänen pörssianalytikkonsa varoittaa häntä, mutta hän toteaa, että hän ei voi peruuttaa meneillään olevaa keinotelmunanööveriiään, koska rationaaliset perustelut tälle puuttuvat – sellaisia ei itse asiassa voi olla. Ihmisille uskotellaan, ”että on olemassa ennustettavia trendejä ja voimia. Kun taas tosiasiaa kaikki on umpimähkäistä ilmiötä. Sovelletaan matematiikkaa ja muita tieteitä, aivan. Mutta viime kädessä ollaan tekemisissä hallitsemattoman järjestelmän kanssa.” (101) Pääoman logiikka ei enää näytä olevan kenenkään määriteltävissä, ei ainakaan tavalla, joka tarjoaisi riittävät perusteet toimia. Kari Hotakaisen *Ihmisen osa*-romaanissa (2009) eräs finanssialan toimija toteaa kollegalleen: ”Muistatko Kähkönen sen ajan, kun saatoimme nauraa humanisteille, etteivät he ymmärrä kaupasta ja taloudesta mitään, nyt ei enää naurata, kun eivät niistä ymmärrä talousoppineetkaan” (203). Hotakaisen *Jumalan sanassa* (2011) on samanlainen asetelma ja tilanne kuin DeLillon *Cosmopoliksessa*: siinä sijoitusyhtiön toimitusjohtaja ajaa autolla yössä läpi koko Suomen, pohtien työtään, jossa hän tutkii rahan olemusta. ”Tuuli on yhtä kuin markkinat. Niiden suuntaa haistele. [...] Repäise seteli ajoissa seinästä. Mikä on ajoissa?

Ei ole kelloa, mistä katsoa.” (56.) Toimitusjohtaja ei tässä tapauksessa kuitenkaan menetä yön aikana omaisuuttaan, mutta hän menettää aamulla työpaikkansa puhuttuaan aamu-tv:ssä luusereista poliittisesti epäkorrektilla tavalla. Sijoitusyhtiölle imago on vakava, mitä suurimmassa määrin rahaa koskeva kysymys.

Ihmisen osa (2009) kertoo, kuten *Jumalan sana*, yrittäjyyden murroksesta Suomessa. *Jumalan sanassa* edellinen sukupolvi oli käynyt idänkauppaa raskailla koneilla, kun nykyinen sijoittelee toisten rahoja; *Ihmisen osassa* vanhempi polvi piti lyhyttavarakauppaa, kun taas nuorempi voi myydä vaikkapa mielikuvia (yritysimagoja). Uuden yrittäjäsukupolven kautta Hotakainen kuvaa markkinavoimien uudenlaista otetta ihmisistä. Hotakainen ilmaisee tämän iskulauseenomaisesti: ”Kun markkinatalous hetkittäin toimi mielensä mukaan, ihminen kapinoi ja kitisi: tätä en tilannut, kun tilasin luonnonvoiman” (201). Entistä suurempaan valtaan päässeet markkinavoimat tekevät arvaamattomuutensa takia elämän aiempaa hallitsemattommaksi, samalla kun niiden vaikutus ulottuu ihmisen elämän kaikille osa-alueille.

Kaikkialla vaikuttavuus näkyy sekä niiden ihmisten elämässä, jotka ovat pärjänneet markkinavoimien kanssa, että niiden, jotka eivät ole. Sisarukset Maija ja Pekka ovat epäonnistuneet yritysmaailmassa. Maija seisoo leipäjonossa ja häpeää. Pekka, moninkertainen luuseri, sanoo uskovansa markkinatalouteen, vaikkei se usko häneen; vielä kirjan lopulla hän sanoo olevansa tulevaisuuden suhteen toiveikas, ”sillä yrittäjyys on pitkälle elämäntapa” (264) – kun lukija ei saata nähdä mitään perustetta tällaiselle toiveikkudelle. Yrittäjyydestä on tullut normi, vaikkei se tuokaan menestystä kuin harvoille. Epäonnistujat syyttävät itseään, vaikenevat ja piilottelevat onnettomuuttaan niin kauan kuin kykenevät.

Markkinavoimat, joiden vaikutusta yksittäisen ihmisen elämään ei voi ennakoida, ovat oleellisesti vieneet ihmisiltä elämänhallinnan. Maijan leipäjonossa tapaama nainen kertoo elävänsä parhaillaan viidettä elämäänsä, joka on köyhän elämää; edellisestä elämästä, joka oli markkinavoimien armosta varakas, on hänelle jäänyt ainoastaan hampaassa kimaltava koru. *Jumalan sanassa* esiintyy nuorenpuoleinen henkilö, joka kertoo lukuisista pätkäelämistään. Näihin kuuluu pätkätöitä opettajana ja kolme starttirahalla pystyyn pantua yritystä. Yritteliästä ei kenties laiteta, mutta hänen elämänsä pätkitään toisilleen vieraiksi palasiksi.

Kaiken tuleminen kaupattavaksi ja ihmisten muuttuminen toisilleen kaupallisen hyödyntämisen ja manipulaation kohteiksi merkitsee ihmisten toisensa kohtaamisen eli moraalin kriisiä. Hotakaisen piiloagenda romaanissa on tämän kriisin käsittely – ei osoittelemisen ja ihmiset vuohiin ja lampaisiin jakamisen mielessä vaan pohtien sitä, mihin markkinavoimat pakottavat meidät ja mitä mahdollisuuksia markkinavoimien valta vielä jättää meille. Moraalin suhteen päälaelleen kääntynyt tilanne kiteytyy yritys-imagoja kehittävästä yrityksen kuvauksessa, jossa Pekan ja Maijan sisar Helena toimii. Yritys on tarkoin harkinnut oman imagonsa: ”Yrityksen tarkoitus on eettisesti kestä-

vällä, mutta riittävän aggressiivisella tavalla ottaa markkinajohtajuus mutta kuitenkin niin, ettei ihmiselle jää sellaista ikävää kuvaa, että tässä pelkästään rahaa tehtäisi, vaan että viivan alle jäisi numeroiden lisäksi tunnelma siitä, että asiakkaasta on välitetty...” (100). Etiikka on siis otettu firman imagossa huomioon, mutta vain siinä määrin kuin se palvelee kaupallista menestystä. Tälle toimintalogiikalle alistettu Helena toteaa, ettei hän pääse työn ulkopuolellakaan työn vaatimasta tavasta suhtautua ihmisiin: vapaa-aikanaanakin hän tekee samaa ”merkitysten pyörittelyä, sanojen hakemista, mielialojen tarkkailua, keskustelukumppanin arviointia, avointa miellyttämistä ja lievää torjuntaa, lipomista ja liehittelyä, liirumlaarumia ja fakthanpoikasta [--]” (60). Hänen tuttavansa Kimmo, menestynyt puhujakonsultti, kokee, ettei hänellä ole ikinä ollutkaan muuta elämää kuin työelämä (196). Kun Helena ja Kimmo ovat myynninedistämistyössä manipuloimassa toisia firman laskuun ja samalla menettävät itsensä – voimme tässä mukautetusti soveltaa Marxin ajatusta vieraantuneesta työstä ja sen aiheuttamasta itsevieraantumisen – on itsensä myymisellä romaanissa suurempiakin merkityksiä. Pekka, joka on yrittänyt yhtä jos toistakin, pohtii, pitäisikö hänen suostua riisumaan itsensä satasesta: ”Rahan eteen ihminen tekee kumisaappaita, kaivaa ojaa, rakentaa kännyköitä, myy lumilautoja, hoitaa lapsia, ajaa taksia, soittaa huilua. [--] Jotkut ottavat rahan eteen vaatteetkin pois, ei siinä mitään [--].” (122.) Pekka suostuu.

Onko markkinavoimien sätkynukeilla Hotakaisen maailmassa sitten mitään toivoa? Onko mitään vastaan panemisen mahdollisuutta; onko kyynisyydelle vaihtoehtoa? Poliisi, joka selvittää Maijan myymälävarkautta, on idealisti, joka haluaa uskoa kauriinisiin asioihin. Hän selvittää myös tapausta, jossa Kimmo on törkeästi ylinopeutta ajaen aiheuttanut Helenan tyttären kuoleman. Hän puhuu Kimmolle mielikuvituksen merkityksestä: ”Mielikuvitus on passi ihmisten maailmaan. Se hyvä on vehje olemassa. Sen avulla me olemme ihmisiä. Me voimme kuvitella. Kuvitella miltä toisesta tuntuu.” (226.) Tässä mielikuvituksen käsitettä on käytetty toiseen ihmiseen eläytymisen ja sen kautta tapahtuvan hänen huomioon ottamisensa merkityksessä. Kimmon rikos johdetaan muiden sulkemisesta pois omasta horisontista, johon mahtuu ainoastaan hienon auton tarjoama vauhdin hurma. Kimmo suorittaa kuolemantuottamuksesta saamansa yhdeksän kuukauden vankilatuomion. Tämä ei Pekasta ja Maijan miehestä Bikosta ole riittävä rangaistus tappamisesta. Miehet käyvät leikkaamassa Kimmolta, puhujalta, kielen. Miesten suhtautumisesta tekoonsa todetaan: ”He katsoivat toisiaan ja tiesivät tehneensä sekä oikein että väärin. He tiesivät myös, että tehty teko yhdistäisi heidät toisiinsa peruuttamattomasti.” (261–262.) ”Sekä oikein että väärin” nostaa lukijan esille sen tosiasian, että eletään edelleen maailmassa, jossa on eettisiä vaihtoehtoja ja samalla eettisiä ongelmia. Antautuminen ei ole ainoa vaihtoehto, myös vastaan paneminen on mahdollista – mutta sekin voi olla eettisesti ongelmallista.

Mielestäni hyvä kirjallisuus on sellaista, joka käsittelee ihmisenä olemisen tärkeitä kysymyksiä ja ottaa myös kantaa nykymaailman tapahtumiin. Yksi keskeinen viime-

aikainen ”tapahtuma” on ollut liberaalikapitalismin läpimurto Suomessa ja muualla. Miten se vaikuttaa ja missä kaikessa se on läsnä, mikä on sen inhimillinen ja moraalinen merkitys, ovat kysymyksiä, joita toivoisi nykykirjallisuuden käsittelevän. Moraalin – etiikan – kysymykset ovat yhtä oleellisia nykykirjallisuudessa kuin missä tahansa aiemmassa, mutta kenties hieman hankalampia käsitellä kuin joskus aikaisemmin, koska näemme nyt ihmisen vähemmän vapaana valitsemaan hyvän ja pahan, hyveen tiellä pysyttelemisen ja turmeluksen, välillä ja enemmän määräytyneenä yhteiskunnallisista voimista käsin. Kyynisyyden välttäminen on kuitenkin kirjallisuuden elinehto, samoin kuin sitä on läpikaupallistumisen välttäminen.

Viitteet

¹ Kirjoitukset julkaistiin kirjoittamisvuonna ainoastaan aikakausjulkaisussa ja painuivat pitkäksi aikaa unohduksiin; ne julkaistiin uudelleen vasta vuonna 1932.

Lähteet

- BALZAC, HONORÉ DE 1970/1834-35: *Ukko Goriot*. Alkuteos: *Le Père Goriot*. Suom. Eino Voionmaa. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- BALZAC, HONORÉ DE 1983/1837: *Kadonneet illuusiot*. Alkuteos: *Illusions perdues*. Suom. Heikki Kaskimies. Helsinki: Love.
- BROCH, HERMANN 1994/1932: *Liikemies Huguenau eli Asiallisuus, 1918*. Alkuteos: *Huguenau, oder Die Sachlichkeit, 1918*. Suom. Oili Suominen. Helsinki: Tammi.
- DEFOE, DANIEL 1989/1722: *Moll Flanders*. Harmondsworth: Penguin.
- DEFOE, DANIEL 1988/1719: *Robinson Crusoe*. Suom. Väinö Hämeen-Anttila. Helsinki: WSOY.
- DELILLO, DON 2009/2003: *Cosmopolis*. Suom. Helen Bützow. Helsinki: Tammi.
- HOTAKAINEN, KARI 2009: *Ihmisen osa*. Helsinki: Siltala.
- HOTAKAINEN, KARI 2011: *Jumalan sana*. Helsinki: Siltala.
- LUKÁCS, GEORG 1978/1952: *Balzac ja ranskalainen realismi*. Alkuteos: *Balzac und der französische Realismus*. Suom. Hannu Launonen. Helsinki: Love.
- MARX, KARL 1972/1844/1932: *Taloudellis-filosofiset käsikirjoitukset 1844*. Alkuteos: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*. Suom. Antero Tiusanen. Moskova: Progress.
- SIMMEL, GEORG 1997/1900: *Rahan filosofia*. Alkuteos: *Philosophie des Geldes*. Lyhentäen suom. Panu Turunen. Turku: Doroga.
- ZOLA, ÉMILE 1958/1885: *Germinal*. Suom. Leila Adler. Helsinki: Kansankulttuuri.
- ZOLA; ÉMILE: *Raha. Romaani*. Alkuteos: *L'Argent*. Anon. suom. Turku: Sosialistin Kirjapaino-Osuuskunta.